

Šeimos ir lyčių vaizdiniai savilaidoje

Šiame straipsnyje nagrinėjama sovietinė periodinė savilaida siekiant iširti jos požiūrį į socialinę ir kultūrinę Lietuvos visuomenės modernizaciją ir jos reakciją į vyraujančio šeimos modelio ir lyčių stereotipų kaitą. Taip pat siekiama iširti, ar propagandinės ir legalioje spaudoje paskelbtos vertybės bei nuomonės prasiskverbė į visuomenę ir kaip ją paveikė. Tam naudojama ir legalios spaudos publikacijos bei jų analizė.

Darbas nagrinėja šeimos modelį ir jo kaitos vaizdavimą, abortų problemos aptarimą, skyrybų bei jų priežasčių vertinimą ir moterų vaizdinio temą savilaidoje. Ši analizė leidžia daugiau sužinoti apie iki šiol netirtą nepolitinį savilaidos turinį bei atitinkamas jos pogrindininkų nuostatas ir vertybes.

Sovietmečio savilaida beveik išimtinai pasitelkiama tiriant pasipriešinimo ar politinės minties raidos istoriją. Tai natūralu – juk ji ir buvo skirta politinei kovai – už tautos, tikėjimo ir žmogaus teises. Ne ką mažiau svarbus buvo ir tautinės sąmonės, istorinės savimonės žadinimas, kuris kai kuriuose leidiniuose („Aušra“, „Laisvės šauklys“ ir kt.) buvo gal net svarbiausias. O nepolitiniai savilaidos tekstai faktiškai nesusilaukia tyrinėtojų dėmesio. Žinoma, nepolitiniais juos galima vadinti tik iš dalies – jei kritikuojama visuomenė ar kasdienybė, tai kartu dažniausiai kaltinama ir SSRS bei jos ideologija.

Vis dėlto tematika, kurią ne visai tiksliai galima pavadinti moraline, savilaidoje

buvo labai svarbi. Mat moralės klausimams nemažą dėmesį skyrė daugiausiai leidinių leidėjas ir plačiausią skaitytojų tinklą apėmęs katalikiškas pogrindis. Daugiausia tai tekstai, kuriuose analizuota Lietuvos visuomenės dorovinė būsena. Tautinėje ar liberaliojoje savilaidoje tokių straipsnių faktiškai nebuvo, juose moralės klausimai jei ir kelti, tai siejami su prisitaikėliškumu, taigi jie buvo gerokai arčiau politikos. Atrodo, kad būtent religinės savilaidos mastai Lietuvoje lėmė truputį kitokią padėtį nei Rusijoje, kur „tyras ir aukštas savilaidos menas“ nesidomėjo konkrečiomis realaus gyvenimo problemomis¹.

Šiame straipsnyje analizuojami tik periodinės savilaidos straipsniai – neperiodinė religinė savilaida yra sunkiau prieinama, jos apimtys gerokai didesnės, todėl jai reikia atskiro tyrimo. Panaudota visa autoriui prieinama periodinė savilaida – ne tik nepublikuota, bet ir skelbta internete². Taip pat šiame straipsnyje apsiribota tik šeimos, lyčių vaidmenų ir artimai su jomis susijusiomis temomis, kitam straipsniui paliekant lytinio elgesio ir pan. problemų aptarimą. Šiuo straipsniu siekiama patyrinėti požiūrį į socialinius ir kultūrinius (kiek mažiau – ir į ideologinius) pokyčius, vykusius sovietmečio Lietuvoje reaguojant į vyraujančio šeimos modelio ir lyčių (tiksliau – moterų) stereotipų kaitą. Reakciją į sovietinę modernizaciją įvairovė suteikia daug informacijos apie Lietuvos visuomenę, tačiau legalioje

spaudoje ir kituose šaltiniuose toli gražu ne visos nuomonės galėjo būti išsakytos. Tad savilaida bent iš dalies užpildo šią spragą, pateikdama necenzūruotas to laiko nuomones bei nuostatas – ne tik politinėmis, bet ir kitomis temomis, kurios į viešumą patekti negalėjo. Žinoma, savilaida, kaip ir kiekvienas šaltinis, yra ribota. Negalima teigti, kad ji atspindi visos visuomenės nuotaikas ir nuomones. Joje išreiškiama tos visuomenės grupės, kuri buvo griežčiausiai atribota nuo sovietinės viešumos – tikinčiųjų – nuomonė, nors tai ir nereiškia, kad visų katalikų (ar net daugumos jų) nuomonė sutapo su pateiktąja savilaidoje.

Taip pat šiuo tyrimu siekiama išanalizuoti, kokių mastu propagandos ir legalioje spaudoje skelbtos vertybės bei nuomonės buvo prasiskverbusias į visuomenę ir kaip ją paveikė. Jei ir savilaidoje, ir legalioje spaudoje ryškėja tokios pačios vertybės bei nuostatos, vadinasi, jos visuomenėje buvo iš tiesų paplitusios. Kitaip tariant, siekiama atsakyti į klausimą, kokia dalimi savilaida buvo „sovietiška“. Būtent nepolitiniai klausimai labiausiai tinka tokiam tyrimui. Todėl šiame straipsnyje lyginami savilaidos ir legalios spaudos tekstai, siekiant išsiaiškinti savilaidos panašumus ir skirtumus nuo legaliosios spaudos. Tai pat bus pateikiamos ilgesnės citatos iš savilaidos, padedančios tiksliau perteikti autorių nuomones. Autoriaus vykdyto tyrimo „Seksualinių normų ir elgsenos kaita modernėjančioje Lietuvos visuomenėje“ metu peržiūrėti žurnalų „Jaunimo gretos“, „Šeima“, „Šluota“, „Tarybinis mokytojas“ ir kt. leidinių komplektai leido susidaryti gana aiškų sovietmečiu funkcionavusių šeimos ir lytiškumo diskursų kaitos vaizdą. Vengiant perkrauti tekstą dar ir citatomis iš legalios spaudos, pateikiami jos apibendrinimai su ryškesniais pavyzdžiais.

Straipsnyje vartojami *modernizacijos*, *modernumo* terminai daugelio tyrinėtojų

vertinami itin kritiškai kaip palaikantys vakariečių išskirtinumo vaizdinį (visos šalys lyginamos su JAV ir Vakarų Europa, taip nustatomas jų modernumo ir kartu – pažangos laipsnis), yra daugybė pačios modernizacijos ir modernios visuomenės sampratų³. Vis tik nagrinėjant socialinę istoriją akivaizdu, kad XX a. pokyčiai buvo itin radikalūs, lemtingai paveikę ekonomiką, visuomenę ar kultūrą. Taip pat akivaizdu, kad panašūs pokyčiai apėmė ne tik kapitalistinį pasaulį, bet ir SSRS su satelinėmis šalimis.

Labai panašiai pirmajame (Vakarų) ir antrajame (soclagerio) pasauliuose mažėjo šeimos sudėtis (susiformuoja nuklearinė šeima, kai kartu gyvena tik du suaugusieji ir jų nepilnamečiai vaikai, gimsta vis mažiau vaikų, nes poros vis labiau reguliuoja vaikų pradėjimą ir gimstamumą), daugėjo skyrybų, nuolat stiprėjo ekonominė, socialinė ir kultūrinė moterų emancipacija. Tokie pokyčiai Lietuvoje prasidėjo jau tarpukariu, tačiau tuomet jie daugiausia paveikė miestus, kaimuose tradicinė šeima ir lyčių sampratos pakito mažiau.

Tradiciškumas yra dar viena nevienareikšmė sąvoka, ji šiame straipsnyje suprantama kaip opozicija (moderniai) dabarčiai, lyg ir „ikimoderni“ būklė, kurią savilaidoje įkūnijo tarpukario visuomenė. Šiuo atveju kalbama ne apie tarpukario realybę, kai net ir kaime vyko lėta modernizacija, o apie šio laikotarpio įvaizdį. Taip pat įmanoma, kad dalis savilaidos autorių nebūtinai tikėjo tarpukario idealumu – aukso amžiaus vaizdinys buvo reikalingas pabrėžti kontrastui su dabarties nuosmukiu.

SOVIETINĖS ŠEIMOS VERTINIMAS

Vienas svarbiausių pagrindinės spaudos tikslų buvo atskleisti tikrąją dalykų padėtį, atidengti slepiamą tiesą. Tačiau jei politinėje

ir tautinėje srityje kaltininkai ir priešai buvo aiškūs, tai surasti kasdieninių problemų šaltinį buvo daug sudėtingiau. Net ir patys pokyčiai nebūtinai galėjo būti vertinami neigiamai. Demaskuojančios savilaidos padėtį apsunkino ir tai, kad šeimos ir lyčių problemos 8–9-uju dešimtmečiu buvo gana atvirai aptariamoms legalioje spaudoje, kur pasireiškėdavo vis įvairesnės nuomonės (pvz., 1982 m. tarp skaitytojų laiškų paskelbta net „laisvo sekso“ šalininkės, dar neturinčios ir 18 metų, nuomonė⁴). Spaudoje dominavo konservatyvesnės pažiūros iki itin tradicionalistinių imtinai. Taigi liko ne tiek jau daug nišų ir uždraustų temų, kurias savilaida galėtų užpildyti. Galbūt tai viena iš priežasčių, kodėl apie šeimos padėtį joje rašyta ne per dažniausiai.

Svarbiausias dalykas, negalėjęs patekti į viešumą, buvo religijos svarba šeimai. Todėl neretai savilaidoje pateikiamas religinės santuokos pagrindimas bei tikinčiųjų šeimos idealas, turintis išgelbėti šeimą nuo daugumos dabarties problemų: „Kadangi meilė ir santykiai būtinai veda prie vaiko, tai jau vyksta šeimos kūrimas, todėl jau prieš tai turi būti tarpusavė sąmoninga sutartis arba jungtuvės pastoviam šeimyniniam gyvenimui pagrįsti, kad partneriai jaustųsi vienas kitam amžinai savi, kaip jau meilės prigimtis to geidžia. Taip partneriai įeina į Dievo kūrybą; todėl ir turi gauti iš Kūrėjo sutikimą per jo atstovę Bažnyčią.“⁵ Šalia amžinų sutuoktinių ryšių akcentuojama ir tai, kad šeimos tikslas – vaikai. Tad ši samprata primena sovietinę – vaikų būtinybė buvo nuolat pabrėžiama spaudoje, o nuo 8-ojo dešimtmečio, SSRS vis prastėjant demografinėi situacijai, ši tendencija itin sustiprėjo. Štai vos pradėtame leisti žurnale „Šeima“ irgi dėstoma vaikų šeimoje būtinybė: šeimą „sudaro tėvai ir vaikai, dvi kartos. Kada nelieka vieno iš tėvų arba nėra nė vieno vaiko, šeima nėra pilna. Taip pat ne visai pilna šeima, kai šeimoje auga vos

vienas vaikas. Tikra šeima – tėvai ir bent keli vaikai.“⁶

Tiesa, savilaidoje buvo išreikštas ir kiek kitoks požiūris į šeimos tikslą. Itin išsiskyrė vieno autoriaus nuomonė, kėlusi tam tikrą diskusiją ir su bažnytine tradicija: „Bažnyčios mokyme apie moterystę gyvavo dvi pažiūros: 1) kad moterystės galutinė ir svarbiausia paskirtis yra plėsti žmonių giminę. Kūdikis šiuo atžvilgiu yra pirmą kartą moterystės paskirtis; 2) kad moterystė visų pirma yra susieta su žmogaus asmens dvasios tobulėjimu, su jo žmoniškumo atsiskleidimu. Asmens pilnatvė šiuo požiūriu yra svarbiausias moterystės uždavinys. Šios dvi moterystės paskirtys santykinai tarpusavyje kaip tikslas ir prasmė.“⁷ Šioje sampratoje svarbiau už fizinę (vaikus) buvo dvasinė santuokos paskirtis: „Kad dvasinis žmogaus skleidimasis yra pagrindinė moterystės, lyčių slėpinio paskirtis, rodo, nors ir netiesiogiai, šis bažnytinio kanono tekstas (Kan 1084,3): „Nevaisingumas moterystės negraudžia ir neardo.“ Jeigu kūdikis būtų pagrindinė moterystės paskirtis, tada, nuosekliai galvojant, tokia santuoka neturėtų prasmės kaip negalinti įvykdyti tikslo.“⁸ Toks idealistinis požiūris faktiškai atmetė materialinę, buitinę šeimos pusę: tokia dvasinė „pažiūra iškelia santuoką virš materijos ir laiko, virš kasdienybės pilkumos, tuo tarpu pirmoji ją uždaro laike bei socialinių santykių plokštumoje, apribodama moterystę rūšiniais ir biologiniais tikslais. Taigi antroji pažiūra išreiškia aukštesnį žmonijos sąmonės laipsnį. Pažymėtina, kad naujuose bažnytinės teisės kanonuose santuokos apibrėžimas yra pakeistas iš esmės, iškeliant pirmą eilę dvasinę moterystės prasmę.“⁹ Ir tokia pažiūra susisieja su sovietiniu meilės ir šeimos idealizavimu, kai apie šeimos realybę ilgą laiką buvo kalbama labai mažai; tai pradėta kritikuoti vėlyvuju sovietmečiu.

Žinoma, tokios pažiūros neatspindi didesnės visuomenės dalies nuotaikų, tačiau

jos liudija savitų kelių paiešką, kai ilgametė bažnytinė tradicija pradėjo nebetenkinti. Atkreiptinas dėmesys ir į itin neigiamą požiūrį į kūniškumą – tai tarsi tam tikras antikūniškas, asketiškas konservatyviojo požiūrio variantas, nesutampantis su kitų krikščioniškų savilaidos autorių nuomone. Galima tokį asketiškumą sieti ir su sovietiniu hipertrofuotai gėdingu seksualumu. Legalioje spaudoje gana dažnai rašyta apie įdiegtą itin stiprų gėdos jausmą, baimę ir nesugebėjimą kalbėti apie jausmus bei santuoką, trukdžiusį šeimų gyvenimą („Mokykloje, namie apie mūsų gimimą, santuoką stengiamasi kalbėti kuo mažiau. Argi čia toks gėdingas dalykas?“¹⁰).

Sovietinis seksualumas tam tikra prasme buvo net labiau permelktas gėdos nei tarpukarinis. Tuomet katalikai daugiau rašė apie seksualinę etiką ir šeimos klausimus nei sovietai iki pat 7-ojo dešimtmečio. Ir tai ne nuostabu turint omeny, kokia katalikybei yra svarbi santuoka, šeima ir su ja susiję sakramentai. Tai paveldėjo ir sovietiniai katalikų mąstytojai, tačiau aplinkybės juos pavertė konservatyvesniais nei tarpukariniai, be to, jie ir rėmėsi vis tais pačiais tekstais, neretai jau nebetinkančiais pakitusioms realijoms.

Bažnytine santuoka žmonės neretai siekdavo sutvirtinti civilines jungtuves, kartu – ir šeimą. Su šia tendencija siekta kovoti, spaudoje nuolat siejant tokią nuomonę su „atsilikusiomis“ pažiūromis ir džiaugiantis, kad civilinė metrikacija išstumia religinę santuoką. Savilaidoje siekta išaiškinti, kad bažnytinė santuoka neskirta sutvirtinti civilines jungtuves¹¹. Taip bandyta sumažinti civilinės metrikacijos, kuri vis labiau įsitvirtino kasdienybėje, reikšmę, atsieti ją nuo bažnytinės, kuri sovietmečiu vis labiau virto civilinės metrikacijos priedu – vestuvės vis dažniau keltos po metrikacijos, o ne po bažnytinės santuokos, daugėjo atsisakančių bažnytinių apeigų (8–9 dešimtmetyje tokių jau trečdalis)¹². Todėl savilaidoje reikėjo

priminti, kad „Santuoka ne tik bažnytinė ceremonija, kaip iškilmingas Civilinės metrikacijos surašymas, o tikras Sakramentas. Mes į CMB [civilinės metrikacijos biurą] einame dėl to, kad to reikalauja valstybės tvarka, o į bažnyčią – kad turime priimti Santuokos sakramentą kaip krikščionys – katalikai.“¹³

Šeima be bažnytinės santuokos savilaidoje iš esmės laikoma netikra kaip ir jos vertybės. Tokie legalioje spaudoje akcentuoti „šeimos tvirtumo saitai, [...] kurie esą „tarpusavio meilė, pagarba, švelnumas, vienas kitam atlaidumas.“ Čia galima pastebėti, jog kaip tik ta pati Civilinė metrikacija visas „nepasiruošusias“ ir „pasiruošusias“ šeimas pirma proga ir išskiria, tuo pati parodydama, kad nieko čia nepadeda ir suminėtos „šeimyninės dorybės“. [...] Šeimą tvirtą padaro tik tikėjimas Dievu, kuris įpareigoja paisyti jos tvirtumo ir viską pakelti, kad neiširtų, o ne bedievybė, kuri leidžia bet kaip gyventi ir pirma proga viską vėl sugriauti.“¹⁴ Taip skyrybos tampa šeimų netvarumo įrodymu nepaisant jas skatinusių socialinių ir ekonominių priežasčių, apie kurias savilaidoje rašyta labai mažai.

Ypač kluvo viešumoje vyravusiai meilės sampratai, skatinusiai, anot autorių, ir neapgalvotas vedybas, ir ankstyvus lytinius santykius: „Kur nueis dabartinis jaunimas, kuriam nebėra nieko gražaus, nieko kilnaus? Tokie vaikinai ir merginos, sukūrę šeimą, bematant išsiskiria. [...] Tai patvirtina ir demonstruojama nuotrauka – susikibusi porė... ir susižavėjimo kupinas prierasas: „Kaip gražu, kad du jauni sako: mes laimingi, mes mylime...“ – tai šviesus saulėtas rytojus...“ O kai viskas baigiasi gimdymu aštuntoje klasėje arba abortu – tada jau verksminga dabartis ir liūdna ateitis... Geriau nebūtų buvę tokios meilės ir tokių apgaulingų pažadų... Šitokių dalykų vaizdavimas ryškiomis, patraukliomis spalvomis skatintė skatina visus nebūti

„atsilikėliais“. Ko gali laukti mūsų Tėvynė iš taip auklėjamo jaunimo?“¹⁵.

Tačiau skaitant legalią spaudą matosi, kad meilės suabsoliutinimas kaip tik ėjo „iš apačios“, pvz., žmonės nepritarė K. Daukšo siūlymams¹⁶ kurti šeimą remiantis ne jausmais, o protu¹⁷. Dalia Leinartė netgi teigė, kad valstybė bandė kovoti su nenuspėjama ir neprognozuojama romantine meile, siūlydama racionalios, apgalvotos meilės sampratą¹⁸. Su šia nuomone kažin ar galima sutikti, tačiau analizuojant legalioje spaudoje reikštas nuomones ryškėja, kad labiau „valdiški“ pasisakymai diegė santūresnę meilės sampratą nei radikalesnių skaitytojų nuomonė. Šiuo atveju konservatyvių savilaidos autorių ir konservatyvių santvarkos ideologų nuomonės sutapo. Ir jos abi buvo atitolusios nuo jaunosios kartos didžiosios dalies nuostatų bei elgsenos.

Viešumoje dominavusi meilės samprata savilaidos autoriams galėjo kliūti ir dėl to, kad sovietinėje propagandoje būta pastangų supriešinti meilę su religine santuoka kad ir teigiant: „Reikalavimas tuoktis su religinėmis apeigomis – tai raginimas nepasitikėti meile, mylimu ir mylinčiu žmogumi. Bet ar tai ne panieka meilei ir žmogui?“¹⁹.

Pabrėžtas savilaidoje šeimos netikrumas, nevisavertiškumas ir kitaip, akcentuojant socialines aplinkybes: „Vaikinas myli merginą, kuri laukiasi nuo jo kūdikio, o vaikinio motina nesutinka priimti būsimos marčios. [...] Pagaliau supraskime ir anos motinos padėtį: jos sūnus dar netarnavęs armijoje, taigi dar tik paauglys, ir štai jis, negalvodamas apie galimus padarinius, lengvabūdiškai pasiduoda aistrai, o mergina, turbūt ne vyresnė ir ne išmintingesnė, taip pat nežvelgia į ateitį ir akklai pasiduoda savo mylimajam. Sūnus išeis į armiją, o motinai užkraus jauną marčią su vaiku – ir išlaikyk juos abu. Kam tai gali būti malonu?“²⁰. Šis vaizdelis tarsi išaugo iš gausių karikatūrų „šluotoje“ apie jaunus

tėvus, numetančius savo vaikus tėvams ar seneliams. Tyrinėtojai irgi pabrėžia, kad sovietmečiu iš tiesų egzistavo giminių (dažniausiai – moterų) tinklas, padėjęs jaunoms mamos auginti vaikus ir taip palengvinęs jų našta²¹. Tokia padėtis primena tradicinę kaimo šeimą, kur kartu gyvendavo trys kartos, tačiau pagrindiniam autoriui tokia asociacija nekilo nepaisant konservatyvių pažiūrų. Tai dar kartą parodo, kaip sovietinė tikrovė paveikė net jai oponavusių žmonių nuostatas.

Galų gale, savilaidoje šeima kartais matyta kaip neteisingai suvoktos laisvės priešnuodis: „Garsusis pedagogas Fr. Foersteris teigia, kad tik vedybos sutvarko aistras. Tie, kurie mano tvirtą moterystės formą priešinantys kultūrinei laisvės tendencijai, nemato, kad tikroji kultūra varžo žmogaus – žvėries laisvę, o už tai kelia į dvasingo veikimo laisvę... Toje formoje yra įkūnyta visa žmonijos patirtis, visa sąmonė.“²²

Tyrinėjant šeimos temą galima pastebėti, kad savilaidoje priekaištaujama sovietinei santvarkai už pernelyg didelės laisvės skatinimą ir remiamasi pesimistine nuomone apie žvėrišką žmogaus prigimtį. Taigi pagrindininkų santykis su laisve buvo nevienareikšmis, laisvė dažnai supriešinta pareigai.

Tai labiausiai pastebima nagrinėjant mažų šeimų (su vienu vaiku ar išvis bevaikių) klausimo aptarimus. Jie nereti ir legalioje spaudoje, tačiau savilaidoje tautinės pakraipos autoriai mažas šeimas vertino per tautinio susipratimo prizmę; apie tai viešojoje erdvėje buvo kalbama labai atsargiai. O savilaidoje buvo galima rašyti atvirai: „Tautinė sąmonė nėra vien filosofinis mąstymas, bet gyvas ir konkretus reikalas. Jei aš esu lietuvis, -ė, tautiškai susipratęs, tai turiu gyventi taip, kad mano tautos egzistencija būtų užtikrinta ateičiai. Vadinas, jei aš sukūriau šeimą, tai mano pareiga prisidėti prie tautos egzistencijos užtikrinimo – palikti savo vietoje ne mažiau 3–4 tautos narius. [...] Tautos, kurių

atskiros šeimos turi po 4 ar daugiau vaikų, auga, o tos, kur po 3 ar mažiau — išmiršta.²³ Šeimos planavimas A. Patackui susijęs su prievole išlaikyti tautos tęstinumą, taigi akcentuojama žmogaus pareiga, kartu – ir paklusimas idėjai, tik ne komunistinei, o tautinei.

Prievolė turėti vaikų pabrėžta ir legalioje spaudoje, nors įvardinta kitokia priežastis: „Ar turi mūsų visuomenė toleruoti bevaikes šeimas, galinčias turėti vaikų, arba šeimas, turinčias vieną vaiką? Ne! Juk žmogus ir yra žmogus tiek, kiek jis save įprasmina darbuose, turinčiuose išliekamąją vertę, ir vaikuose – pratęsia giminę. [...] Pagaliau šeimos, kurios turi vieną vaiką, dažniau balansuoja ant iširimo ribos.“²⁴ Turint omenyje nuo 8-ojo dešimtmečio sustiprėjusį SSRS rūpestį vis prastėjusia demografinė situacija, pastarasis straipsnis gali atrodyti kaip valstybės užsakymo vykdymas, tačiau gali būti, kad A. Patacko tekstas išreiškė tai, ko legalaus teksto autorius atvirai parašyti negalėjo.

A. Patacko straipsnyje taip pat pabrėžiamas modernizacijos poveikis, ypač kalbant apie „civilizuotas“ (turbūt Vakarų) tautas: „Per pastaruosius keliolika metų Lietuvoje prigijo taisyklė – vienas arba du vaikai. Turintieji daugiau vaikų – lyg pajuokos objektai (negudrūs, nemoką gyventi). [...] Gyventojų prieaugis sprendžia visų tautų gyvybės ir mirties klausimą, šia mirtimi (valingo giminės mažinimo) žūna mūsų akivaizdoje civilizuotos tautos.“²⁵ Šiuo atveju akivaizdžiai kritikuojama modernizacija, atnešanti neigiamus pokyčius.

Šiame tekste sovietinė tikrovė įvertinama tik kaip viena iš blogybių, lydinčių dabarties pokyčius. Taip ir dėl mažų šeimų A. Patackas labiausiai kaltino ne sovietinę, o Vakarų įtaką: „Ne materialinės ir buitinės sąlygos yra pagrindinė vaikų vengimo priežastis. Kodėl Azijos tautos Tarybų Sąjungoje [...] pajėgia išauginti 4–5 vaikus [...]. Azijos tau-

tos yra toliau nuo Vakarų civilizacijos, todėl mažiau pasidavė jos įtakai. Lietuvis lengvai pasiduoda svetimoms įtakoms ir madoms. Mėgdžiojame Vakarus, mėgdžiojame ir rusus, pasiimdami iš jų ir tai, kas bloga.“²⁶ Taigi rusiškumas šiuo atveju yra tik vakarietiškos įtakos tarpininkas, o didžiausias blogis įžiūrimas kaip tik vakarietiškoje modernizacijoje. Galima prisiminti pagonybės (A. Patackas buvo jos gerbėjas) ir antivakarietškumo sąsajas, tačiau A. Patackas derino pagonybę ir krikščionybę, o ir kiti, katalikiški autoriai, neretai kritiškai vertino Vakarų įtaką. Tai dar kartą parodo, kad vakarietiškos demokratijos ir laisvės vertybės spaudos pogrindyje nedominavo.

Analizuodamas mažų šeimų priežastis A. Patackas itin kritikavo buitines šeimos gyvenimo sąlygas – tėvai priversti dirbti, lopšeliai ir darželiai perpildyti. Įdomu, kad autorius kaip pavyzdį pateikia Prancūziją, kur tautos mažėjimą sustabdė religinis atgimimas ir valstybės politika, teikusi „gausioms šeimoms įvairių lengvatų ir privilegijų“. Kaip tik į gausias šeimas ilgą laiką orientavosi ir SSRS (Motinos didvyrės medaliai, privilegijos daugiavaikiams), o 1981 m. tokia politika dar sustiprinta²⁷.

Taigi A. Patacko siūlomos priemonės gana konservatyvios, jas lemianti mąstymo kryptis nesiskiria nuo vyravusios valstybėje ir viešumoje, išskyrus kritiką SSRS atžvilgiu. Toji kritika legalioje spaudoje negalėjo būti reiškiamą taip atvirai ir aiškiai: „Valdžia beveik nieko nedaro skatinti gausias šeimas, palengvinti vaikų auginimą. Turėtų vyro uždarbio užtekti šeimai išlaikyti, tuomet motina galėtų atsidėti vaikų auginimui. Taip yra Vakarų valstybėse. O kol to pas mus nėra, motinoms, susilaukusioms kūdikio, turėtų duoti mažiausia dvejus metus apmokamų atostogų ir gausių šeimų tėvams atitinkamai padidinti algas.“²⁸ Idėja „gražinti moterį į šeimą“ daugiau mokant vyrams Vakarų

šalyse kaip tik silpnėjo, o SSRS prieštaravo tiek sovietinei lyčių lygybės ideologijai, tiek ir realybei, kurioje moterys sudarė daugiau nei pusę visų dirbančiųjų.

Nepaisant to, labai panašias į A. Patacko mintis legalioje spaudoje išreiškė Vytautas Petkevičius: „Dabar jau pribrendo laikas pagalvoti apie moters darbo dienos sutrumpinimą. O kodėl nepakelti ir vyro autoriteto, – pridėti prie jo algos tam tikrą sumą, jeigu jo žmona turi ilgesnį laiką pasilikti šeimoje su mažais vaikais?“. Jis ragino pagalvoti ir apie moterų atsisakymą dirbti vardan šeimos²⁹. Tiesa, tokias idėjas atvirai skelbti galėjo tik itin aukštą statusą turėjęs rašytojas, tačiau sprendžiant iš daugybės straipsnių legalioje spaudoje apie moterų pervargimą, suvyriškėjimą ir vyriškumo krizę³⁰, ir rašytojo, ir pogrindininko mintys atspindėjo didelės visuomenės dalies siekį išspręsti problemą konservatyviomis priemonėmis, atsigręžiant į tradicinę šeimą: „Keista ar nekeista, kur jos [šeimos] tradicijos gilesnės, tvirtesnės, kur organiškiau jauga į buitį, ten ir naujos šeimos kur kas patvaresnės. Mat „senovė“ [...] ir po šiai dienai yra tebėra grindžiama ne žodžiais, bet svarbiausiu gyvenimo patikrintu dėsniu – pagarba ir abipuse meile pagrįstu tėvų ir vaikų bendravimu.“³¹ Po šiais žodžiais būtų galėję pasirašyti daugelis savilaidinių tekstų autorių. Net ir užuominą apie tuščius „žodžius“, priešingus realiems „dėsniams“, galima suprasti kaip nuorodą į ne(be)veikiančią sovietinę ideologiją, kuri savilaidoje kritikuota atvirai.

ABORTŲ PROBLEMOS APTARIMAS

Pagrindinė (dažnai – ir vienintelė) gimstamumo reguliavimo priemonė sovietmečiu buvo abortai, būtent jie labiausiai ir prisidėjo prie mažo gimstamumo šeimose. Tokia padėtis susiformavo trūkstant kontracepcijos

priemonių ir žinių apie jas, stokojant seksualinio švietimo. Tai lėmė didžiulį abortų Sovietų Sąjungoje paplitimą – ji iki pat žlugimo pirmavo Europoje ir pasaulyje pagal atliekamų abortų kiekį, kai kurias šalis lenkdama dešimtis ir daugiau kartų (skaičiuojant abortų skaičių šimtui gimusių kūdikių)³².

Nenuostabu, kad katalikiškoje savilaidoje abortai minėti beveik visada kalbant apie šeimą ir seksualumą, jie laikyti viena didžiausių dabarties blogybių. Nors neišvengiamai pabrėžta moralinė abortų pusė, vis tik neką mažesnis susirūpinimas reikštas dėl jų keliamos tautos išnykimo grėsmės. Vienaame straipsnyje pateiktas JAV, kur žmonės kovoja prieš abortų legalizavimą, pavyzdys: „O... mūsų mažojoje Lietuvoje, leidžiant tarybiniais įstatymams, daktarai kasmet išskerdžia vidutiniškai po 40.000 negimusių vaikų. Tuo tarpu Lietuvoje gimimų skaičius vis mažėja, tautai gresia mirtis. Kiekvienas susipratęs lietuvis turėtų stoti į kovą prieš tautos skerdimą.“³³ Šio straipsnio autorius aiškiai žinojo slaptą oficialią statistiką – 8-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje kasmet būdavo atliekama virš 47 tūkst. abortų³⁴.

Toks abortų kiekis laikytas priešiško plano dalimi: „Keturiasdešimties metų propaganda, tarybinis auklėjimas – smegenų plovimu (irgi mūsų pačių rankomis!) jie mus moraliai išlėto ardė ir pūdė. Šiandien nebereikia mūsų vežti Sibiran, šaudyti Rainių ar Červenės miškeliuose – mes patys savomis rankomis nužudome milijoną savų vaikų, negalinčių nė verksmu gintis. Mes patys, prieš mokomi ir verčiami, tampame savo tautos budeliais!“³⁵.

Pasibaisėjimą didino ir nežinia, koks yra tikrasis abortų mastas – abortų statistikos slaptumas skatino perdėtus gandus: „Ikitarybiniais metais abortų Lietuvoje per metus būdavo apie 15 000, o dabar maždaug 160 000.“³⁶ Neaišku, iš kur gauti šie duomenys. Anot oficialios statistikos, 1977 m.

atlikta virš 46 tūkst. abortų, panašus kiekis fiksuotas ir ankstesniais metais³⁷. Nors dalis abortų būdavo nelegalūs, nepatekė į statistiką, vis tik skirtumas atrodo pernelyg didelis. Be to, duomenų slaptumas reiškia mažesnę jų padirbinėjimo tikimybę, tuo labiau kad Lietuvoje abortų skaičius proporcingai buvo mažiausias tarp europinių SSRS respublikų. Savilaidoje ne kartą teigta, kad abortų Lietuvoje buvo daugiau nei gimimų, bet iš tiesų Lietuvoje santykis buvo kitoks, pvz., 1980 m. šimtui gimusių kūdikių teko 87 abortai. O štai Rusijoje tais pačiais metais šimtui gimusių teko net 205 abortai³⁸. Gali būti, kad toks beveik keturis kartus didesnis už realų skaičius gautas pritaikius kiek padidintas sąjungines abortų ir gimusiųjų proporcijas Lietuvai.

Tokios gandais paremtos žinios kėlė nerimą ir skatino kalbėti apie genocidą, vykdomą pačios tautos rankomis: „Bet mes bijome tiesos, bijome prisipažinti, kad dauguma šeimų susitepusios savo negimusio vaiko krauju. Mes bijome pasijusti savo Tautos didžiojo genocido vykdytojais. Koks tragiškas paradoksas: 1941-ųjų metų ir vėlesnį genocidą vykdė svetimšaliai ir mūsų tautos išgamos, šį, žymiai didesnę, rafinuotą ir modernišką – mūsų motinos!“³⁹.

Tai, kad visa atsakomybė dėl abortų primetama moterims, pakartoja sovietinę nuostatą, kad faktiškai tik jos laikytos atsakingomis už šeimos planavimą: „Moteris gali laisvai spręsti gimdymo ir motinystės problemą. Tačiau ir dabar motinystė lieka pagrindine moters paskirtimi.“⁴⁰ Šalia kaltinimų moterims kartais nurodoma ir į tai, kad būtinybė joms dirbti trukdo auginti vaikus: „Jie tūkstančiais žudomi. Neleidžiama jiems išvysti saulės šviesos. Kas sutramdys motinų niekuo nepateisinamą, barbarišką, šventavagišką langvapėdystę, kai leidžia savyje nužudyti poetus, dailininkus, muzikus, mąstytojus, vyskupus, kunigus, mokytojus, karius,

duonos augintojus, senatvėję karšintojus?! Kas išreikalaus, kad ši kruvinoji teisė būtų uždrausta?! Kas parodys valstybės vadovams jų tikrąjį veidą? Motinos suglumintos, medicina ateities budelis, nežmoniškų gyvenimo sąlygų dėka motinos negali būti prie savo vaikų – būtinai turi dirbti, kad pragyventų. Ką duoda toks gyvenimas?! Beprotnamiai nesutalpina žmonių, savizudybių skaičius nuolat auga, alkoholizmas, palaikomas valstybės, bujoja kaip maras.“⁴¹ Kitas autorius tarp abortų priežasčių irgi matė beviltišką padėtį žmogaus, gyvenančio degradavusioje visuomenėje: „Gal geriau užmušti negimusius, negu juos pasmerkti apsigimimui, venerinėms ligoms, alkoholizmui?“⁴².

Už tokių tekstų slypi siaubas, kurį kelia modernus pasaulis ir neigiami pokyčiai. Nors dėl tokios padėties ir kaltinama santvarka, tačiau ji nėra pagrindinis blogio šaltinis, greičiau nusižengia netrukdydama blogiui – pavyzdžiai nurodo pakitusį gyvenimo būdą ir moralines normas. Santvarka turėtų jiems priešintis, bet to nedaro – toks svarbiausias priekaištas savilaidoje. Valstybė yra nepakankamai konservatyvi (ir netgi nepakankamai... represyvi?). Taip vėl grįžtame prie laisvės kaip vertybės suvokimo savilaidoje.

Tuomet daugelis, jei ne dauguma, šeimos struktūros ir moralinių normų pokyčių buvo svetimi ir sovietinei ideologijai, netgi kėlė latentinę grėsmę santvarkai, tačiau vykdyta industrializacija ir urbanizacija neišvengiamai keitė gyvenimo būdą ir normas, taip pat ir požiūrį į šeimos dydį. Mažos šeimos kėlė dideles demografines problemas SSRS. Todėl straipsnių savilaidoje mintys apie abortų žalą ir nehumaniskumą neprieštaravo viešajai opinijai. Legalioje spaudoje rašyta apie gyvybės išsaugojimo svarbą ir raginta nedaryti abortų. Tačiau jokių bandymų teisiškai apriboti abortų vykdymą nebuvo, jie iš esmės palikti pačių šeimų nuožiūrai siekiant

žmones paveikti per propagandą. Net abortus leidusio įsako preambulėje rašyta, kad jų draudimo atsisakyti leido ir „nenutrūkstantis moterų sąmoningumo ir kultūringumo augimas“⁴³. Vadinasi, jei vakarietiška moters emancipacija reiškė teisę į abortą, tai sovietų valdžia tikėjosi, kad moters emancipacija („sąmoningumo ir kultūringumo augimas“), paveikta propagandos, lems savanorišką teisę į abortus atsisakymą. Taip neįvyko, ši nesėkmė konstatuota ir viešai: „Mūsų mielosios moterys, tuo labiau merginos, iki šiol nėra pasiekusios tokio sąmoningumo laipsnio, kad joms neberekėtų įstatymo sugriežtintos abortų darymo tvarkos.“⁴⁴ Atrodo, kad taip manė nemaža visuomenės dalis, taigi savilaida išreiškė paplitusią nuomonę.

Kai kuriems savilaidos autoriams net ir abortai dėl medicininių indikacijų atrodė neleistini: „Bandom dangstyti medicininėmis indikacijomis. Bet kiek gyvenime tokių faktų, kai gydytojas lengvabūdiškai ragina nutraukti nėštumą, o motina nesutinka, – ir pastaroji pasirodo teisi!“⁴⁵. Tokia nuomonė konservatyvesnė nei tarpukariu, kai Lietuvoje 1935 m. tokie abortai įteisinti⁴⁶. Ne kartą piktintasi nauju vakuuminio išsiurbimo abortų metodu⁴⁷, nors jis buvo mažiau skausmingas ir ne toks pavojingas moterims.

Moterys ir savilaidoje gąsdintos, kad „po pirmo aborto nebepastoja maždaug 70% moterų.“⁴⁸ Nevaisingumu gana dažnai gąsdinta legalioje spaudoje, tik skaičiai pateikti kiti – nevaisingos lieka 10 proc. moterų, o 5 proc. sutrinka seksualumas⁴⁹.

Abortai neišvengiamai sieti su seksualiniu palaidumu, kai įsigalėjus malonumų siekiui „nėštumas tampa nepageidaujamu, pasismaginimams trukdančiu savęs apsunkinimu. Nėštumo vengiama, o nepavykus išvengti, ryžtamasi net nužudyti atsitiktinio smaguriavimo išdavoje atsiradusią gyvybę.“⁵⁰

SKYRYBŲ ANALIZĖS YPATUMAI

Skyrybos, kurių kiekis tiesiog šovė į viršų supaprastinus jų procedūrą 1965 m.⁵¹, savilaidoje kėlė ne ką mažesnę nerimą: „Kiekvienos skyrybos, kiekviena antrą kart kuriama šeima skaudžiu aidu atsiliepia ateinančioms kartoms.“⁵² Jos iš esmės prieštaravo katalikiškai šeimos koncepcijai ir liudijo tą visuomenės modernizacijos pusę, kuri rodė Bažnyčios įtakos visuomenėje silpnėjimą ir kartu toliau ją ardė. Todėl būtent skyrybas daugelis autorių matė kaip blogio pradžia: „Neskaitant išimčių, apatiški vaikai auga pakrikusiose, iširusiose šeimose, kur jie visiškai beglobiai. Našlaičiais vis kas nors rūpinasi. Pakrikėlių šeimos, išardę tai, „kas surišta danguje“, kada „du tampa viena“, – vaikus padaro daug nelaimingesniais. [...] Nelaimingasis vaikas, tu visa esybe jauti, kad tėvams esi negeistina našta. Tavyje auga įtūžis, stumdamas į nuodingą apatiją. Nori keršyti visam pasauliui, o čia tik tavo tėvų kaltė, kad pamynė švenčiausias tėvų pareigas gyventi jums, savo vaikams.“⁵³ Šiuo atveju itin įdomu, kad tokios tėvų pareigos vaikams akcentavimas liudija gana modernią sąmonę: tradiciniame kaime vaikai nebuvo šeimos centras, tokie jie tapo modernizacijos laikais. Ši tendencija prasidėjo jau tarpukariu ir stiprėjo sovietmečiu. Įdomu tai, kad savilaidoje vyravęs tradencializmas nepalietė požiūrio į vaikus – vadinasi, jis buvo įsitvirtinęs visuomenėje.

Skyrybos buvo ir argumentas katalikybės naudai – jos sietos išimtinai su religijos nuosmukiu: „Teigiamą religijos įtaką doroviniam žmonių gyvenimui rodo šeimų pastovumas. Ką sako statistika? Ogi kad prieš karą šeimų pastovumas buvo savaime suprantamas dalykas ir skyrybos buvo retenybė. O štai pokario metais, silpnėjant religingumui, skyrybos pradėjo keroti kaip piktžolės lietuvių palijus. Antai 1950 m. skyrybų įregistruota 2,7%, ir

tai jų daugumą sudarė ne vietiniai gyventojai, lietuviai, bet ateiviai iš kitų respublikų (jie mat buvo „pažangesni“, jau seniai atsisakę „religinių prietarų“).^{54*} Tuo tarpu 8-ojo dešimtmečio pabaigoje situacija jau visai kitokia: „Kasmet išsiskiria 9000–10 00 šeimų.“⁵⁵ Tokia statistika skatino idealizuoti tarpukarį. Tačiau šeimų pastovumą tuomet lėmė ne tik religinė moralė, bet ir valstybės politika – nesant skyrybas įteisinančio įstatymo jos iš esmės buvo negalimos. Jau 4-ojo dešimtmečio pradžioje dalis katalikiškų intelektualų pripažino, kad atėjo laikas tokią situaciją keisti.⁵⁶

Skyrybos ir ateizmas siejama su ištvirkavimu: „Kodėl šeimos skiriasi? Jaunimas, įpratęs ištvirkauti jaunystėje, ištvirkauja ir vėliau, susituokusieji nėra vienas kitam ištikimi, o be ištikimybės – kokia gali būti santuoka? Ateistai jaunimui ištvirkauti ne tik nedraudžia, bet dažnai net paskatina (anot prof. Kazio Daukšo, noras vesti nepaliestą mergaitę esąs egoizmas). Tas palaidumas kaip tik ir yra didžiausia ateizmo kaltė dėl šeimų irimo, dėl daugelio žmonių tragedijos, dėl sugriauto gyvenimo.“⁵⁷ Kazio Daukšo straipsniuose apie šeimą ir meilę⁵⁸ tokios minties rasti nepavyko, nors jis ir laikėsi tokių pažiūrų, galbūt tai frazė iš jo viešos paskaitos. Tačiau visi šio autoriaus straipsniai šiomis temomis buvo skirti vienai problemai – kaip tik šeimos patvarumo stiprinimui.

Legalioje spaudoje apie skyrybas itin daug publikacijų pasirodė nuo 7-ojo dešimtmečio vidurio. Daugelyje straipsnių nurodytos gana konservatyvios skyrybų priežastys, jų ieškant ir „neteisingai suprastoje“ moterų emancipacijoje, ir sutuoktinių egoizme⁵⁹. Pabrėžta, kad skyrybos turi būti paskutinė išeitis, kad

antroji santuoka klaidos neištaiso ir yra tik „skurdi būtinybė.“⁶⁰

Savilaidoje dėl skyrybų dažnai kaltinti ikivedybiniai lytiniai santykiai: „Reikėtų, rodos, laukti šeimų tvirtumo, dar geresnio, negu kad buvo tada, kada prie vedybų pridedavo skaidrų. Tačiau įvyksta katastrofiška priešingybė: tie anksti besimylintys, kad ir surašyti metrikacijos biure, skiriasi, vienas kito nebekenčia. Juk oficialioji statistika parodo, kad Lietuvoje beveik pusė susituokusių išsiskiria. Reiškia, tokia ikivedybinė „meilė“ žudo šeimas ir tautą.“⁶¹ Legalioje spaudoje irgi dažnai piktintasi „laisvos meilės“ propaguotojais, kuriems nesvarbi fizinė ištikimybė⁶². Tačiau galima įžvelgti vieną skirtumą: nors legaliojoje ir dominavo konservatyvus požiūris, tačiau joje buvo skelbiamos gana įvairios nuomonės, vyko diskusijos dėl skyrybų priežasčių, aptarinėtos įvairios šeimos sampratos. Tokia įvairovė, negalima savilaidoje ne tik dėl techninių priežasčių, bet ir dėl autorių griežtų moralinių nuostatų, leido pagrindininkams kai kuriose legaliosios spaudos nuomonėse įžvelgti sąmoningą visuomenės moralės ardymą. Savilaidoje diskusijos bet kuriais klausimais apskritai buvo retos, o požiūris į nuomonių įvairovę legaliojoje spaudoje leidžia teigti, kad pagrindininkai iš esmės nebuvo linkę gerbti nuomonių įvairovę ir diskusijas.

Savilaidoje aprašytos ir kai kurios socialinės skyrybų priežastys, pvz., kad skyrybų kiekį didina ir itin ankstyvos santuokos (jos sovietmečiu vis ankstėjo⁶³): „Gyvenimas rodo, kad didžiausią skyrybų procentą sudaro jauni žmonės, susituokę dar nebaigę mokslo, netarnavę armijoje. Neretas atvejis, kai jaunas vyras, grįžęs iš armijos, neberanda savo žmonos, mat ji įpratusi ištvirkauti,

* Pažymėtina ir tai, kaip šio straipsnio autorius siejo pažangą su degradacija, kuri šiuo atveju dar ir aiškiai susijusi su ją nešančiais svetimaisiais.

nebebajėgia ilgesnį laiką santūriai gyventi ir laukti grįžtančio vyro, – vietoj jo susiranda kitą. Taip pat neretas atvejis, kai jaunuolis, grįždamas iš armijos, parsiveda sau kitą žmoną, o į pirmąją nebenori nė pažiūrėti. Visos tos be galo skaudžios klaidos, jaunimo darymas didžiąja dalimi yra ateizmo piktžolės.⁶⁴ Vienintelis tokių minčių skirtumas nuo skelbtų legalioje spaudoje – neigiamos ateizmo įtakos akcentavimas ir žodis „ištvirkavimas“ – šis viešumoje nors ir naudotas, bet gerokai rečiau. O priekaištai merginoms, kad joms „neužtenka orumo, savigarbos atsisakyti amoralaus jaunikio“, pametuisio draugę su vaiku, ir abejonės, ar žmona sulauks į kariuomenę išėjusio vyro⁶⁵, buvo gana dažni.

Giliau ir subtiliau skyrybų problema nagrinėta katalikų intelektualų leistoje „Viltyje“. Nesubrendimo šeimyniniam gyvenimui priežastys taip pat priskiriamos religinės dorovės trūkumui: „Palikęs paauglystės metus, jaunuolis lyg tai įsimyli, lyg tai sukuria šeimą, lyg tai pasikeičia savo charakteriu. Jis, atrodo, tampa pavyzdingu ir rūpestingu tėvu. Tačiau negavus pilno dorovinio auklėjimo sunkiais paauglystės metais, tokio žmogaus sukurtas dorovinis pamatas netvirtas. Visi jo veiksmai nukreipti į tik į savo, geriausiu atveju, savo vaikų (net ne žmonos ar vyro) interesų patenkinimą, t. y. suaugęs jis nesąmoningai naudojami paauglio metodais, tik pritaikytais suaugusio žmogaus logikai ir interesams. Jis yra tik išmokęs gyventi suaugusiųjų elgesio stereotipais [...]. Jis tik panaudoja tuos stereotipus, bet nežino dorovės, pačio pagrindinio žmonių normalių tarpusavio santykių elemento, reikalavimų.“⁶⁶ Toks argumentavimas jau skiriasi nuo anksčiau cituotų, rodo autorių daugiau svarstant ir bandant suprasti nei agituojant, demaskuojant ir kaltinant. Įžvalgi atrodo autoriaus mintis apie nesubrendimo šeimyniniam gyvenimui sąsają su apskritai nebrandumu, būdingu sovieti-

nei visuomenei. O egoizmas, negebėjimas rūpintis sutuoktiniu šalia perdėto rūpesčio vaikais buvo dažnos legalios spaudos temos: „O juk dar dažnai jaunose šeimose matome įsimylėjusių egoistų dvikovą.“⁶⁷

Žinoma, į skyrybas žiūrėta ir per politinę prizmę – jos matytos kaip keliančios grėsmę tautai: „Kas nesilaiko Kūrėjo tvarkos ir įsakymų, tas griaua ne tik savo, bet ir tautos gyvenimą, nes suardo šeimą, pagrindinę tautos ląstelę. „Jei žmogus sudrumsčia gyvybės šaltinį, skindamas nepribrendusius vaisius, nusikalsta ne tik sau, bet ir visuomenei, ir būsimai kartai.“ (F. Deiningeris, „Verantwortung fur das kommende Geschlecht“, 1938, S. 99).⁶⁸ Šis atvejis įdomus todėl, kad autorius rėmėsi nacių Vokietijoje skelbtomis idėjomis. Tai nereiškia, kad autorius pritarė nacizmui – tiesiog informacijos stoka vertė naudotis visais prieinamais šaltiniais, todėl nemažą jų dalį sudarė tarpukario literatūra.

MOTERS VAIZDINIO BRUOŽAI

Lietuva nedaug kuo išsiskyrė iš bendro SSRS konteksto, kur moterų teisės bei padėtis taip ir nebuvo įtraukti į disidentinio pasipriešinimo darbotvarkę⁶⁹. Nepriklausomas moterų judėjimas Rusijoje formavosi labai pamažu – tarsi šalia „vyriškų“ disidentų. Apie sudėtingą moterų padėtį rašė Leningrado feministės, 1979 m. išleidusios pirmą savilaidinį feministinį žurnalą⁷⁰.

Lietuvos savilaidoje vyravo ne ką nuo sovietinės sampratos tesiskyrusi moteriškumo ir motinystės sąsaja, tačiau buvo itin pabrėžtas ryšys su praeitimi. Vienas autorius praeityje matė ryškų dabarties atspindį, kai baudžiavos laikais vyrams pradėjus girtuokliauti „moteris beveik viena nešė šeimos našta“, nes „moteriai skirta didelė pareiga ir didi garbė – saugoti šeimos židinio ugnelę, skaistumo pavyzdžiu taurinti, gydyti pūvančią

aplinką.⁷¹ Panašiai moters kaip atsakingos už tautos ir šeimos išsaugojimą vaidmenį matė ir A. Patackas: „Didelį vaidmenį tautos likimui turi moterys. Vaikų skaičių šeimoje daugiausia nulemia moters nusistatymas. Ant jos pečių daugiausia gula vaikų auginimo našta. Tad ar daug mes turime dabar moterų, kurios rimtai žiūri į motinystę? [...] kai Lietuva buvo priešų pavergta, lietuvė moteris atliko savo šventą pareigą – apsaugojo namų židinį. Priešas sunaikino valstybę, bet nepajėgė sugriauti šeimos. Sunkiose sąlygose lietuvė motina augino vaikus, šeimos buvo gausios, iki 10 ir daugiau vaikų.“⁷² Matome, kad šiuo atveju šeima ir vaikų auginimas siejami tik su moterimi, vyras net neminimas; tai atspindi sovietines realijas. Pavyzdžiui, žurnalo „Šeima“ viršelyje tik po dešimties leidimo metų (1980 m.) atsiranda vyras – iki tol vaizduota tik moteris su vaiku, vyras – tik retkarčiais.

Dar ryškiau moters, atsakingos ir už vyro auklėjimą (kartu – ir elgesį), modelis išryškėja vyskupo Liudviko Povilonio pamoksle: „Dievo paskirtis moteriai toli pranoksta visa tai, kas jai priskiriama kaip žmonai ir moteriai, kaip visuomenės veikėjai versle, ūkyje ir net moksle. Pagelbėti – moters vaidmuo, kurį jai skyrė Dievas,“ – moterys parengia žmonių širdis priimti Dievo žodį, apaštalauja namų ir darbo aplinkoje, auklėja ne tik vaikus, bet ir vyrą, turi padėti jam kovoje su pagundomis ir saugoti jį nuo jo paties silpnųjų⁷³. Taip iš esmės kartojamas sovietinis „supermoters“ modelis, tik jam pridedamas religinis matmuo.

Nors sovietinėje spaudoje 8–9 dešimtmetyje buvo vis atviriau kalbama apie moterų padėties problemas, dvigubą krūvį ir pan., savilaidoje diskusijų šiais klausimais iš esmės nebuvo (išskyrus vieną straipsnį, apie kurį – žemiau), užtat galima rasti itin konservatyvių nuostatų moters atžvilgiu, pavyzdžiui, moterų rūkymą priskiriant prie

nuodėmių: „Nuodėmė tapo gyvenimo pagrindu, o disharmonija – dvasine būseną. [...] Jau prieš 30 metų mūsų dramaturgas Juozas Grušas drąsiai teigė, kad tautoje paplitęs dvasinis sifilis. Jo simptomai – amoralumas, besiskleidžiantis abortų, paleistuvystės įteisinimu, skyrybomis, rūkymu (ypač moterų), alkoholizmu, narkomanija.“⁷⁴

Moralistams – kaip ir visais laikais – klievo moterų išvaizda: „Apie merginas taip pat negalima pasakyti gero žodžio. Kartais net klaiku pasidaro, kai pamatai penkiolikmetę mėlynais paakiais, dažytomis lūpomis ir antakiais, nulakuotais nagais, išpuoduotu veidu... Bet viso to dar maža. Pirštai apmaustyti žiedais, ausyse įverti auskarai...“⁷⁵ Įdomu tai, kad tokias mintis reiškia jaunimas (arba jos priskiriamos jam). Taip pat svarbu, kad rašant apie vaikus jų išvaizda nė kiek nekritikuojama, tik elgesys. Taigi išlieka aiškūs lyčių stereotipai, siejantys vyriškumą su veiksmu, o moteriškumą – visų pirma su išvaizda. Tokie necenzūruotos spaudos duomenys leidžia dar kartą įsitikinti, kad sovietmečiu diegta lyčių lygybė lyčių stereotipų faktiškai nepakeitė.

Tačiau realus moters vaidmuo bent jau už šeimos ribų, jos socialinė ir ekonominė padėtis sovietmečiu buvo pakeista daug stipriau nei vyro, nieko keisto, kad būtent moteris labiausiai ir kritikuota: „Tuštuma, tas tikrųjų vertybių nuvertinimas ypač palietė jautrią moters esybę. Lietuvių tautos istorija turbūt nežino kito tokio laikotarpio, kada taip žemai būtų puolusi moteris [...] šiandien jau gali sutikti ir moterį, sukclupusią prieš sekso ir Bacho [*sic!*] stabus. Jai jau atrodo, kad apsvaigimas – toji tariama laisvė – neša laimę.“⁷⁶ Taigi moteris, viena vertus, lyg ir neigiamų pokyčių simbolis, kita vertus – didžiausia aplinkybių auka.

Tuo tarpu vyro, radikaliai nutolinto nuo šeimos, gyvenimo pokyčiai dėmesio beveik nesusilaukė, išskyrus alkoholizmo problemas.

Galbūt lėmė įsitikinimas, kad moters elgsenos kaita yra itin pavojinga visuomenei ir tautai, nes ji – tradicijų ir pačios tautos saugotoja, taigi šiuo požiūriu svarbesnė už vyrą. Vienas autorius netgi teoriškai pagrindė, kodėl būtent moterims ir lietuvių kultūrai modernizacija kelia ypatingą pavojų. Jis teigė, kad etninėje lietuvių kultūroje dominuoja moteriškasis pradai. Tai reiškia, kad „sekdami pasroviui, doros atžvilgiu smuksime žemiau už vakariečius, nes vidinės kultūros su dominuojančiu moteriškuoju pradų atstovai, pakirtus jų gyvybiškai svarbias šaknis (etines), smunka žemiau, nei išorinės kultūros (su dominuojančiu vyriškuoju pradų), kaip kad palaida moteris puola žemiau, nei vyras. Mūsų tautai tokia moralė tolygi pražūčiai – fizinei ir dvasinei.“⁷⁷

Ne tokiuose ekstravagantiškose sampratose moteris vis tiek faktiškai nesuderinama su modernizacija (turbūt kitaip nei modernumą kuriantis vyras). Ir tai esanti labai svarbi priežastis ją kritikuoti. Taip daro „Atviro laiško sūnui“ autorė: „Į ką pavirtę mergaitės – būsimos motinos. Šiurpu žiūrėti į tas, kurios tąsosi gatvėmis, paskui pakrikėlius... Žiūri ir nesupranti – pamišėlės ar girtos? Nei viena, nei kita, – moderniškoms nori būti. Apsvaigime nemato vargšės, kad yra šiandien ir nuostabių mergaičių ir jaunuolių, išaugusių gražiose šeimose. [...] Kas sugrąžins šias mergaites į namus, kad ruoštųsi šventajai aukų ir vargo nebijančiai motinystei, tik per kurią gali atsinaujinti Tėvynės ir žemės veidas?!“⁷⁸. Aukų ir vargo nebijanti motinystė skiriasi nuo viešumoje dominavusio džiaugsmingos motinystės vaizdinio, nors galbūt tokiai sampratai įtaką padarė ilgą laiką sovietinėje viešumoje diegtas motinystės kaip pareigos supratimas.

Įdomu, kad šis atviras laiškas, pasirašytas „Tavo Motina“, adresuotas sūnui, ne dukrai – būtent jis turi sugrąžinti mergaites į namus ir atlikti kitus darbus, kurių tėvynė iš jo

reikalauja: „Pakilk ir, gyvybės negailėdamas, atiduok visą save.“⁷⁹ Taip apeliuojama į tradiciškai aktyvų ir už moteris viršesnę vyriškumą ir, galima sakyti, siekiama jį sugrąžinti, atkurti – iš vyro reikalaujama pradėti vėl elgtis vyriškai (vadovauti, gelbėti ir aukotis). Tai buvo aktualu turint omenyje SSRS 8–9-ojo dešimtmečio vis stiprėjusį vyriškumo krizės suvokimą.

Savilaidoje apie vyriškumo krizę tik užsimenant daug labiau akcentuotas moterų suvyriškėjimas, moteriškų bruožų paradimas: „Apie mergaitei būdingą jautrumą, atidumą, savo vertės pajautimą nėra ko nė kalbėti. Tokios merginos vartoja necenzūrinius joms visiškai netinkamus žodžius, jų kalboje dažnas svečias ir keiksmazodis. Jos tiek sužulėjusios, kad labiau primena berniukus, ir nuo jų norisi bėgti...“⁸⁰ Tokio pokyčio priežastimi laikytas sovietinis lyčių lygybės diegimas, vertęs moteris suvyriškėti, iš kurio šaipytasi: „Aš turiu teisę į darbą ir ja mielai naudojuosi. O kaip gi kitaip? Aš – mūrininkė. Statau namus. Nešioju plytas... Mano draugės irgi nevengia fizinio darbo. Moteris iš vyrų jau perėmė kastuvą, kirstuvą, kelnę, dar neatgyvenusį karutį... Jos stato pastatus, asfaltuoja kelius, kloja šaligatvius, nešioja statybines ir nestatybines medžiagas. Ir nieko čia nuostabaus! Juk ačiū partijai ir tarybinei vyriausybei, moteris turi lygias teises su vyrais.“⁸¹ Apie tokias tendencijas rašė ir legali spauda, o 8-ajame dešimtmetyje pradėta priiminėti moterų darbo sąlygas reglamentuojančius įstatymus⁸². Taigi net ir tokia pašaipa iš esmės atspindėjo viešumos tendencijas.

Gana retai galima įžvelgti ir tam tikrų moterų emancipacijos apraiškų, nedrąšių bei konservatyvių: „Ir nereikia stebėtis, kad skaistybės idealas taip nutolo. Iš mūsų gyvenimo jį išgujo filmai, teatro spektakliai, grožinė literatūra ir pagaliau visa šios gėdynės atmosfera, skelbianti, kad nereikia

bandyti pakilti virš gyvulio. Lietuviški filmai atėmė moteriai teisę įrodyti savo vertę bei reikšmingumą, priverstė demonstruoti „meilę“ ir „atsiduoti“. Kokia skurdi moteris ir jos meilė dabartinėje mūsų literatūroje! Kokios menkos tos psichologiškai nemytuotos meilės dramos! Kokios vulgarios ir prastos tos moterėlės, lakstančios paskui seksualų gražuolį!⁸³ Šios mintys liudija, kad skaisybės idealai galėjo būti panaudoti ir bandant atgauti bei sustiprinti moterišką savigarbą. Tai primena feministinio Leningrado savilaidinio žurnalo leidėjų mintis. Dalis jų taip pat buvo tikinčios ir išėitios iš dažnai apverktinos moterų padėties ieškojo religijoje, bandydamos surasti savitą moteriškumo variantą, netikėdamos vakarietiško feminizmo tinkamumu Rusijos kultūrai ir visuomenei⁸⁴.

Daug tiesiau moters savimonės sąsają su jos ekonominio savarankiškumo, lygybės su vyru darbe pajautimu ir kartu – niekur nedingusią nelygybę analizavo aštriausiai moterų klausimą nagrinėjęs savilaidos straipsnis⁸⁵. Jame aiškiai matosi lyčių trintis bei parodoma, kodėl moterys iš esmės yra priverstos dirbti. Autorė teigia, kad vien iš vyro uždarbio šeima neišgyventų: inžinieriaus alga – 120 rublių „ant popieriaus“, bet vyras ir tos dalį prageria: „Dabarties vyrai išsigudrino visų į namus neparnešti. Kai tik alga ar avansas, tuoj visi susimeta ir skuba mūsų šalies ekonomikos stiprinti – butelių tuštinti. Parvirsta paryčiais, akis užsipylę. Ir džiauakis, kad grįžo, kad ne blaivykloje nakvojo.“ Akivaizdu, kad netikęs dabarties vyras lyginamas su praeityje egzistavusiu idealu, kuris rūpinosi šeima. Galbūt būtent toks autorės žvilgsnis, nepaisant teksto kritiškumo, lėmė, kad jame sunku išvelgti sąmoningą emancipaciją – idealu ir toliau laikomos tradicinės lyčių rolės, o sovietinė valdžia kritikuojama būtent už tai, kad neleidžia jų laikytis: „Dažnai galvoju, kad namų

apyvoka, vaikų auklėjimas ir jų priežiūra – irgi darbas. Atsakingas darbas! Tai tiesioginė moters prievolė ir pareiga. Tačiau tuojau veju lauk iš galvos šį supuvusio kapitalizmo ideologų teiginį. Partija ir tarybinė vyriausybė visa tai neskaito darbu.“

Straipsnio autorė aiškiai išskyrė dvigubo moters krūvio faktą ir jį laikė išnaudojimu: „Kas yra darbas Tarybų Sąjungoje? Darbas – tikslinga, valstybei naudinga žmogaus veikla, reikalaujanti protinių ir fizinių jėgų. Jeigu moteris skalbia, verda šeimynai valgi, prižiūri vaikus, siuva, mezga, lopo, ji valstybei nesukuria materialinių gėrybių. Vadinasi, čia ne darbas, o tarybinės moters laisvalaikis. Jeigu moteris prakaituotus ir pilnus nuovargio šeštadienius bei sekmadienius palieka kolektyviniame darže, čia – jos poilsis. Jeigu moteris, negalėdama sudurti galo su galu, priversta savo sutaupytu laisvalaikiu ir pavogtu nuo miego laiku ką nors už pinigų numegzti, pasiūti arba perrašyti mašinėle, čia skaitoma chaltūra. Taigi, partijos ir tarybinės vyriausybės manymu, darbas – valstybei atiduotas arba už skatikus parduotas laikas. Aš statau namus. Vadinasi, savo darbu irgi padedu artinti šviesų komunizmo rytojų...“⁸⁶

Tokios mintys rodo, kad autorė perėmė sovietinę kapitalistinio išnaudojimo sampratą, tik išnaudotoja laikė pačią valstybę. Galbūt tokia padėtis irgi prisidėjo prie to, kad, kitaip nei Vakaruose, išeitis matoma ne bandant pasiekti realią lyčių lygybę, bet priešingai – grįžti į „natūralią“ tvarką, kai moterys nebuvo priverstos dirbti ir egzistavo aiškūs tradiciniai lyčių vaidmenys, darbų pasidalijimas: „O būtų visai neblogai, kad ir pas mus, laisvoje Tarybų žemėje, išlaisvintoms moterims bent mažytę vergovę įvestų: nereikėtų taip sunkiai dirbti.“ Vergovė čia vadinama namų šeiminkės buitimi, taip ironizuojant sovietinę propagandą, teigusią, kad sovietų valdžia išlaisvino moteris iš „virtuvinės vergijos“.

Lyčių lygybės idėją sukompromitavo sovietinė propaganda, nuo pat 1936 m. skelbusi, kad SSRS ji jau pasiekta. Turbūt todėl net nesitikėta, kad galima nugalėti lyčių nelygybę kad ir keičiant, modernizuojant vyro vaidmenį šeimoje. O išnaudojimo samprata abiejų lyčių atstovus pavertė santvarkos aukomis, tik vyras atrodė tarsi silpnesnis, nes, neišlaikęs spaudimo, gali prasigerti arba pabėgti nuo šeimos; tai neretai pastebėta ir legalioje spaudoje: „Tėvas, mat, pavargo. Motinos nepavargsta. Joms negalima pavargti.“⁸⁷ Prisiminimuose moterys irgi neretai teigia, kad vyrai – gerokai silpnesni, todėl neišlaiko šeimos rūpesčių. Kaip ir daugelyje legalios spaudos straipsnių, taip ir minėtame savilaidiniame vyrai labiausiai kritikuojami už tai, kad esą nutolę nuo tradicinio vyriškumo idealo: „Pagaliau, ištikus šimtmečius dirbę fizinių darbą, vyrai gali ir pailsėti. O kam jiems persistengti, jei moterys turi lygias teises.“⁸⁸ Taigi sunkios moters padėties priežastimi laikoma sovietinė lyčių lygybė. Galima tokį mąstymą laikyti kvazifeministiniu, neįgijusiu socialinio judėjimo bruožų, nors ir apėmusiu didelę, gal ir didžiąją moterų dalį. Daug jo apraiškų esama ir legalioje spaudoje, ypač, kai nuo 8-ojo dešimtmečio vis dažnesnės moterų nuovargio temos, kai dažnai atvirai teigta, kad „labiausiai šeimoje pavargsta moterys.“⁸⁹

Savilaida ypač vertinga todėl, kad tik joje buvo galima atvirai išsakyti tas kvazifeminizmo nuostatas, kurios į viešąją erdvę patekti negalėjo. Tik čia buvo galima atvirai konstatuoti moters pavergimą ir pasiūlyti alternatyvą – katalikišką šeimą, paremtą tikėjimu. Ji matyta kaip tikresnės lyčių lygybės, paremtos natūralia tvarka, išraiška ir todėl laikyta pranašesne už nereliginę santuoką: „Kitas reikalas su bedieviškomis santuokomis. O jos tenai, kaip tik netvirtos dėl to, kad iš tiesų pavergia moterį, kuri greitai panori nusimesti tą jungą. Tik tokios vergovės jungo

jau nebusimeta, nes nenusimeta įpirštos bedievybės.“⁹⁰ Šiuo atveju apeliuojama į pakankamai savigarbos (ir emancipacijos?) turinčias skaitytojas, nenorinčias vergovės (taigi – nelygybės). Joms pasiūloma tikinčios šeimos alternatyva. Skyrybos čia laikomos ne emancipacijos, o stiprėjančio pavergimo įrodymu.

Tokia lyčių lygybė buvo svarbi tikintiesiems, bandantiems sugriauti vieną svarbiausių ir, spėtina, vieną efektyviausių sovietinės ateizacijos teiginių, esą bažnytinė santuoka (ir apskritai religija) įteisina moters pažeminimą, nes nurodo, kad moteris turi tarnauti vyrui. Tam buvo skirtas ir atskiras straipsnis, kuriame nurodytos faktinės vieno ateistinio straipsnelio klaidos ir paneigtas pats lyčių nelygiateisiškumas bažnytinėje santuokoje pateikiant tekstus, sakomus bažnytinės santuokos metu, ir klausiant: „Kur čia moters pažeminimas ir pavergimas vyrui? Jų nėra. [...] Kaip matome, viskas čia sutvarkyta pagal lygybę, pagal lygiateisiškumą, pagal meilę, pagarbą, pagerbiant abiejų, kaip žmonių, orumą.“⁹¹ Toks lyčių lygybės akcentavimas, žinoma, susijęs ir su Katalikų Bažnyčios modernėjimu, bet neatmestina ir sovietinės realybės įtaka: propagandos nuolat akcentuojama lyčių lygybė, moterų padėtis vertė ir Bažnyčios atstovus modernizuoti savo mąstyseną, jeigu jie nenorėjo atstumti tikinčiųjų.

Tačiau daugelyje savilaidos tekstų dominavo tradicinio moteriškumo ilgesys. Lyginant tradicinius ir sovietinius moters vaidmenis manoma, kad jos vaidmuo smuko, ir smuko jis būtent vyro atžvilgiu: „Kadaise moteris buvo šeimos karalienė, mylimajam gaivinanti ryto rasa, moralinių ir dvasinių jėgų skleidėja. Jos veikiamas vyras atlikdavo žygdarbius ir garbindavo ją. Dabar moteris paniekino save ir savo meilės galimybes. Ji nereikalauja, kad vyras dėl jos kovotų, atvirksčiai, yra lengvai pasiekiami. Dabar vyrams nebereikia siekti ir kovoti dėl

moterų meilės, nes jos pačios laksto paskui juos. Dabartinė moteris, aistringai besivaiškanti erotinių bei seksualinių malonumų, negali turėti daug ką bendra su anų laikų lietuvaite, kuri tiek šeimoje, tiek visuomeniniame gyvenime atlikdavo vitalinį, dvasinį ir psichologinį vaidmenį, nuskaidrintą tyrumo bei pasiaukojimo.⁹²

Kitame tekste lyčių kova irgi matoma kaip natūralus būvis, kuris visuomenėje iki modernių pokyčių lėmė moters išaukštinimą, sunaikintą tų pačių pokyčių, kurie nepanaikino pačios kovos, bet pažemino moterį: „Moteris pas mus skuba pasinaudoti jai duotu jaunystės grožiu, nes žino, kad ištekėjusi dirbs kelis kartus daugiau už dažnai girtuokliaujantį vyrą. Juk mūsų tarybinė moteris bijo net vaikus gimdyti, nes nemato jokių galimybių juos išauklėti.“⁹³ Ankstesnioji lyčių kova matoma labai romantizuotai; toks vaizdinys nors tiesiogiai ir neatitinka sovietinės propagandos modelio, bet iš esmės atspindi itin romantizuotą meilės sampratą, paplitusią sovietmečiu.

Tokie tekstai svarbūs, nes būtent emancipuoto moteriškumo pokyčių elementai matomi kaip moters pralaimėjimas – kritikuojama moterų seksualumo kaita, o ne joms tenkantis dvigubas krūvis. Tai, kad seksualiai laisvesnis moterų elgesys matomas kaip nusižeminimas, aiškiai susiję su sovietiniais diskursais, kur merginos savigarba vienareikšmiškai sieta su nekaltybės išlaikymu: „Merginos garbė – tai ir skastybė, ir išdidumas, ir kuklumas, ir moteriškumas, ir savitvarda, ir santūrumas, ir būtinai gėdingumas.“⁹⁴ Gal todėl lytiniai santykiai savilaidoje laikomi moters išnaudojimu. Viename straipsnyje teigiama, kad merginų kalbose girdėti „grubiausi jų išnaudojimo variantai“⁹⁵ turint omenyje būtent lytinius santykius, kitame rašoma: „Užtenka nueiti į šokių vakarą ar restoraną ir pasižiūrėti, kaip tarybinę merginą ar moterį keikdamiesi tampo girti tarybiniai jaunuoliai, kaip ta moteris

atvirai siūlosi į suguloves, ir įsitikinsi, kad jos ne tik kiti, bet ji pati savęs nebeberbia.“⁹⁶ Šiuose pavyzdžiuose moteris aptarinėja seksualinius santykius ar yra aktyvioji jų pusė, bet tai nesiderino su tradicinėmis vertybėmis: savitvarda, santūrumu ir gėdingumu, taigi neatitiko merginos „garbės kodekso“, todėl reiškė ir savigarbos praradimą, ir moters išnaudojimą, nors tai galima laikyti ir emancipacijos ženklu.

Svarbu ir tai, kad būtent ekonominė ir socialinė emancipacija suvokiama kaip moters pažeminimas, nepaisant to, kad dirbanti moteris įgijo ekonominį savarankiškumą. Galbūt tokia kritika pagrįsta nuomone, kad įgytas savarankiškumas leido moterims persiskirti, taip skatindamas skyrybų augimą (1976 m. 68 proc. skyrybų iniciatorės buvo moterys⁹⁷). Jei skyrybos – nepriimtinos, tai galėtų skatinti ir emancipacijos atmetimą.

Tokiame moters išnaudojimo sampratos kontekste išsiskiria straipsnis (vienintelis), kuriame paskelbtos prie studentų priekabavusių dėstytojų pavardės⁹⁸. Šiaip pagrindinė spauda labai retai atlikdavo žiniasklaidos funkciją – pranešti naujienas. Jos misija – pateikti politinę ar istorinę informaciją, kuri negalėjo pateikti į viešąją erdvę. O šis straipsnis liudija siekį paveikti, pakeisti realybę tarsi dubliuojant oficialinę „laisškas pakvietė kelionėn“ funkciją⁹⁹.

Su seksualiniu priekabiavimu SSRS faktiškai nekovota (kai apie panašius įvykius buvo pranešta VU rektoriui, jis „pasisakė esąs bejėgis kovoti su niekšišku“¹⁰⁰), nors ir egzistavo tam skirtos teisinės normos. Seksualinio priekabiavimo atvejai į laikraščius beveik nepatekdavo, todėl bandymai paveikti per savilaidą galėjo būti vienintelis kelias norint kažką pasiekti. Kartu tai galėjo tapti nauju ir efektyviu savilaidos veiklos baru, formuojant realios visuomenės nuomonės spaudimą bei stiprinant pačios savilaidos svarbą. Vien jau tai, kad toks straipsnis

pasirodė, rodo savilaidos temų plėtrą, kurią sustabdė 8-ojo dešimtmečio pabaigos represijos prieš pagrindininkus.

Iškalbinga tai, kad straipsnis vadinasi „Dėstytojų korupcija“, tačiau iš esmės jis skirtas tik seksualiniam priekabiavimui. Straipsnis baigiasi šūkiu: „Gelbėkime Lietuvos jaunimą nuo dorovinio smukdymo!“. Tai rodo, kad korupcija autoriui atrodo svarbesnė nei studentėms taikyta seksualinė dėstytojų prievarta. Už ją svarbesnis atrodo ir dorovės smukdymas.

Galima spėti, kad į savilaidą šis straipsnis pateko nepavykus pasiekti jokių rezultatų straipsnyje minimais skundais oficialioms instancijoms, kai studentai atsisakė laikyti egzaminą pas priekabiavimu pagarsėjusį dėstytoją. Galbūt dėl to studentai ne tik raginami pranešti daugiau tokių faktų, bet ir skaitytojams primenama, kad „tokius dalykus yra eilė griežtai baudžiančių įstatymų“, o Baudžiamasis kodeksas už moters išprievartavimą numato net mirties bausmės galimybę. Faktiškai straipsnis yra skundas, skirtas valdžios institucijoms (kreipiamasi į universitetų rektorius, profesorius, netgi partijos ir komjaunimo darbuotojus), raginantis nusikaltusius griežtai bausti ir nurodantis, kad nusikaltėliai dažnai remiasi savo ar savo giminių užimama aukšta padėtimi.

Straipsnio temos apibendrinimas, kad tokie „faktai rodo, kokioje tragiškoje padėtyje yra atsidūrę mūsų studentės, kaip jos neturi jėgų ir drąsos kovoti už elementariausias žmogaus teises“ rodo, kad bent jau šiuo atveju nėra kaltinamos pačios moterys, kaip dažnai pasitaikydavo to meto visuomenėje. Tai galėjo lemti ir didelis inteligentijos prestižas, skatinęs kaltinti būtent juos: „Kaip žemai yra smukę dalis aukštųjų mokyklų profesorių ir dėstytojų.“ Sovietinei visuomenei nebūdinga ir seksualinio priekabiavimo sąsaja su žmogaus teisėmis – tai jau disidentinių pažiūrų įtaka.

Taigi katalikiškos savilaidos tekstuose tradicinės šeimos, tvarkos ir tradicinių lyčių vaidmenų ilgesys persipynęs su lyčių lygybės idėjomis, kurios neretai laikytos normaliu ir būtinu dalyku.

IŠVADOS

Beveik visų aptartų tekstų vertybinis pagrindas yra katalikybė. Tai lemia konservatyvų straipsnių pobūdį ir neigiamą požiūrį į modernizacijos metu vykusius socialinius ir kultūrinius pokyčius. Tačiau skyrėsi savilaidos autorių konservatyvumo lygis ir pokyčių vertinimo detalės. Didžioji dalis autorių dėl visos neigiamos kaitos kaltino sovietinę valstybę ir santvarką (ypač – visuomenės ateizaciją), o dalis iš jų manė, kad tai – specialios politikos, skirtos sunaikinti lietuvių tautą, pasekmė. Mažesnioji autorių dalis grėsmę matė kylant ne tiek iš SSRS, kiek iš pačios modernizacijos, taigi – ir iš Vakarų šalių.

Prie idėjinio konservatyvumo galėjo prisidėti ir įvairesnės informacijos šaltinių trūkumas, vertęs autorius remtis dar tarpukario leidiniais. Tokia padėtis kliudė suvokti pasikeitusią tikrovę ir į ją adekvačiai reaguoti. O tai savo ruožtu galėjo mažinti ir savilaidos paveikumą ar net paplitimą – legalioje spaudoje nuomonių įvairovė buvo gerokai didesnė.

Iš esmės savilaidoje sovietinė santvarka kaltinta dėl pernelyg didelės laisvės (legalių abortų, lengvo skyrybų proceso, ir pan.) skatinimo ir kritikuota už tai, kad griaua tradicinius lyčių vaidmenis. Taigi pagrindininkų santykis su laisve buvo nevienareikšmis – siekiant politinės tautos laisvės asmeninė žmogaus laisvė privačiame gyvenime nevertinama, tekstuose dažniausiai akcentuojama žmogaus pareiga, jis pajungiamas idėjai, tik ne komunistinei, o tautinei. Tai,

kad savilaidoje nebuvo diskusijų šeimos ir lyčių klausimais, rodo tiek autorių trūkumą, tiek idėjinę įvairių leidinių vienybę, tiek ir liberalių bei demokratinių vertybių stoką pagrindyje.

Kai kuriuose tekstuose galima išvelgti šiokių tokių moters emancipacijos idėjų, tačiau dominuoja tradicinės šeimos ir atitinkamų lyčių vaidmenų ilgesys, nėra užuominų apie realios lyčių lygybės šeimoje būtinybę, tačiau ryški tradicinio moteriškumo ir moters išaukštinimo sąsaja. Galima kelti hipotezę, kad tai lėmė lyčių lygybės sąsaja su sovietine propaganda ir SSRS realybe, kai moterys buvo priverstos vilkti dvigubo darbo krūvį. Religinės šeimos kaip priešnuodžio nuo plintančio amoralumo ir degraduojančios civilinės santuokos vaizdinį galima laikyti ir tam tikra katalikybės reklama – ši siūloma kaip priešnuodis nuo šeimų irimo bei moterų pavergimo. Galbūt tai galėjo prisidėti ir prie religinio atgimimo 9-ojo dešimtmečio pradžioje.

Lygindami savilaidos ir legaliosios spaudos šeimos ir lyčių diskursus aiškiai pastebėsime daugelį panašių bruožų, iš kurių esminis – labai panaši tapačių modernizacijos pasekmių kritika. Kartais beveik identiškai kritikuoti tokie trūkumai kaip skyrybos, mažas vaikų kiekis šeimose, abortai, moters padėtis. Tik savilaidoje tų trūkumų priežasčių ieškoma kitur, visų pirma – ateizacijos

politikoje. Todėl nepaisant akivaizdaus savilaidinių diskursų priešiško sovietinei tikrovei ir politikai, jie iš esmės tik papildė viešuosius diskursus, išreikšdami tuos dalykus, kurie dėl sovietinės cenzūros negalėjo patekti į viešumą (religinė ir antisovietinė tematika), bet nekuria iš esmės kitokio lyčių, šeimos ar seksualumo supratimo nei vyravę viešojoje erdvėje.

Viena vertus, tokį panašumą paaikšintų tai, kad savilaidos tekstai atspindi viešųjų diskursų sėkmingai visuomenei įdiegtas normas ir vertybes. Nemaža dalis santvarkos ir tikrovės kritikos remiasi būtent sovietinių diskursų, laisvai plitusių viešumoje, postulatais. Prie tokio panašumo galėjo prisidėti ir tai, kad 8-ajame dešimtmetyje visoje SSRS vyko konservatyvus posūkis šeimos ir lyčių santykių diskursuose.

Kita vertus, tokį panašumą galima aiškinti visuomenėje išlikusiais ir užsikonservavusiais dar tarpukario katalikiškos šeimos diskursais, kurių sovietinė propaganda nepaveikė. Vis tik abejotina, kad žmonės galėjo tris ar keturis dešimtmečius išlikti visai nepaliesti viešųjų diskursų. Tačiau turint omenyje sovietinės ideologijos ir santvarkos konservatyvumą tiriamose srityse tiksliau būtų teigti, kad Lietuvoje, šeimos vaizdinių ir lyčių stereotipų srityje sovietmečiu kardinalių pokyčių neįvyko.

Nuorodos

¹ „Ленинградский феминизм 1970-х годов“, 2013-07-05. Prieiga per internetą: <http://ravnopravka.ru/2013/05/leningrad_feminism/>, [žiūrėta 2020-08-16].

² Daugiausia tinklalapiuose: <www.savilaida.lt ir <http://www.lkbkronika.lt/>>. Nuorodose iš pastarosios nėra paginacijos.

³ Plačiau apie termino ir koncepcijų istoriją: P. Nolte, „Modernization and Modernity in History“, *International Encyclopedia of the Social & Be-*

havioral Sciences, 2nd edition, Vol. 15, Amsterdam: Elsevier, 2015, p. 700–706.

⁴ Dalia R., „Noriu paneigti...“, *Jaunimo gretos*, 1982, Nr. 4, p. 30.

⁵ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, *Dievas ir Tėvynė*, 1978, Nr. 10, p. 69–70.

⁶ J. Laužikas, „Šeima – visuomenės ląstelė“, *Šeima*, 1970, Nr. 2, p. 1.

⁷ „Krikščionybė ir skaista“, *Viltis*, 1986, Nr. 5, p. 72.

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat, p. 75.

¹⁰ L. Maleckas, „Noriu vesti“, *Jaunimo gretos*, 1966, Nr. 11, p. 32.

¹¹ „Kalendoriaus lapelis apie jungtuves bažnyčioje“, *Dievas ir Tėvynė*, 1981, Nr. 19, p. p.37.

¹² I. Šidiškienė, „Institucinės santuokos apeigos: socialinės tvarkos įteisinimas Lietuvoje XIX a. II pusėje – XXI a. pradžioje“, *Lituanistica*, 2006, t. 68, Nr. 4, p. 91–92.

¹³ „Kalendoriaus lapelis apie jungtuves bažnyčioje“, p. 41.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ „Moksleivį paskaičius“, *Ateitis*, 1979, Nr. 2, p. 41–42.

¹⁶ K. Daukšas, „Apie šeimos patvarumą“, *Tarybinė moteris*, 1959, Nr. 10, p. 12.

¹⁷ Po šio straipsnio kilo karšta diskusija, persikėlusį į „Tiesos“ puslapius ir trukusi pustrečio mėnesio, žr.: M. Sluckis, „Meilė ar fiziologiniai instinktai?“, *Tiesa*, 1959 m. spalio 18 d. ir toliau.

¹⁸ D. Marcinkevičienė, „Romantinė meilė kaip (sovietinė) socialinė politika“, *Colloquia*, 2009, Nr. 21, p. 105.

¹⁹ E. Juškys, „Pakalbėkime atvirai. 1. Jeigu myli“, *Jaunimo gretos*, 1966, Nr. 5, p. 26.

²⁰ „Kas iš tikrųjų lemia žmoniškumą“, *Rūpintojėlis*, 1982, Nr. 18.

²¹ A. Rotkirch, *The Man Question: Loves and Lives in Late 20th Century Russia*, Helsinki: University of Helsinki, 2000, p. 120.

²² „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 70.

²³ A. Laukinka [A. Patackas], „Dar vienas pavojus“, *Aušra*, 1980, Nr. 23.

²⁴ V. Baršys, „Gandrai čia niekuo dėti“, *Šeima*, 1975, Nr. 7, p. 34–36.

²⁵ A. Laukinka [A. Patackas], op. cit.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Tada priimtas toks nutarimas: „Lietuvos Komunistų partijos Centro komiteto ir Lietuvos TSR Ministrų tarybos nutarimas „Dėl priemonių valstybės paramai didinti šeimoms, turinčioms vaikų ir demografiniai situacijai gerinti respublikoje“, *LTSR AT ir Vyriausybės žinios*, 1981, Nr. 16.

²⁸ A. Laukinka [A. Patackas], op. cit.

²⁹ V. Petkevičius, „Būk mano tėvelis...“, *Šeima*, 1975, Nr. 5, p. 34.

³⁰ Tai būdinga visai SSRS: E. Zdravomyslova, A. Temkina, „The Crisis of Masculinity in Late Soviet Discourse“, *Russian Social Science Review*, 2013, Vol. 54, No. 1, p. 40–61.

³¹ V. Petkevičius, op. cit., p. 33.

³² Europos šalių ir SSRS respublikų statistiką žr.: Демоскоп *Weekly* – Приложение. Промышленно

развитые страны мира. Число абортів на 100 родившихся живыми, 1960–2013. Prieiga per internetą: <<http://www.demoscope.ru/weekly/app/app40ab.php>>, [žiūrėta 2020-07-29].

³³ „Kitur ir pas mus. Mintys, kilusios užsienio spaudą skaitant“, *Dievas ir Tėvynė*, 1976, Nr. 3, p. 66.

³⁴ Демоскоп *Weekly* – Приложение. Промышленно развитые страны мира. Число абортів на 100 родившихся живыми.

³⁵ A. Žydrynė [sl.], „Nebūkime savo tautos budeliais“, *Aušra*, 1981, Nr. 26.

³⁶ „Kur blogybių šaknys“, *Rūpintojėlis*, 1978, Nr. 5.

³⁷ *Historical abortion statistics, Lithuania*. Prieiga per internetą: <<http://www.johnstonsarchive.net/policy/abortion/ab-lithuania.html>>, [žiūrėta 2020-07-29].

³⁸ Демоскоп *Weekly* – Приложение. Промышленно развитые страны мира. Число абортів на 100 родившихся живыми.

³⁹ „Lietuva – tai ir negimusųjų žemė“, *Rūpintojėlis*, 1988, Nr. 23.

⁴⁰ Z. Buslius, „Pati blogiausia išeitis“, *Šeima*, 1973, Nr. 6, p. 40.

⁴¹ Tavo Motina, „Atviras laiškas sūnui“, *Aušra*, 1980, Nr. 22.

⁴² A. Žydrynė [sl.], op. cit.

⁴³ „Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23 ноября 1955 года „Об отмене запрещения абортів“, Вестник Верховного Совета СССР, 1955, № 22.

⁴⁴ „Sudrumskime tylą“, *Jaunimo gretos*, 1977, Nr. 6, p. 27.

⁴⁵ A. Žydrynė [sl.], op. cit.

⁴⁶ M. Mataitytė, „Abortų problema Lietuvoje 1919–1940 metais: tarp teisės ir moralės“, *Kauno istorijos metraštis*, 2019, Nr. 17, p. 183.

⁴⁷ A. Žydrynė [sl.], op. cit.; „Lietuva – tai ir negimusųjų žemė“.

⁴⁸ „Lietuviai, visi už tautos skaistumą!“, p. 60.

⁴⁹ Z. Buslius, op. cit., p. 40.

⁵⁰ A. Žydrynė [sl.], op. cit.

⁵¹ Skyrybų statistika ir jos analizė, žr.: A. Maslauskaitė, M. Baublytė, *Skyrybų visuomenė. Ištuokų raida, veiksniai, pasekmės*, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2012, p. 42–48.

⁵² „Tu ne viena, Danute“, *Rūpintojėlis*, 1977, Nr. 3.

⁵³ Tavo Motina, op. cit.

⁵⁴ „Kas iš tikrųjų lemia žmoniškumą“.

⁵⁵ „Kur blogybių šaknys“.

⁵⁶ N. Černiauskas, „Santuoka modernėjančioje Lietuvoje (1918–1940): nuo diskusijų iki pokyčių“, *Istorija*, 2020, t. 114, Nr. 2, p. 14–16.

⁵⁷ „Kas iš tikrųjų lemia žmoniškumą“.

⁵⁸ K. Daukšas, „Apie šeimos patvarumą“; K. Daukšas, „Dar apie šeimos patvarumą“, *Tiesa*, 1959 m. lapkričio 15 d.; K. Daukšas, „Šeima sumažina laimę?“, *Tarybinis studentas*, 1970 m. kovo 4 d.

⁵⁹ Pvz.: Č. Grizickas, „Dviše... Ar visada?“, *Jaunimo gretos*, 1978, Nr. 3, p. 26–27.

⁶⁰ K. Lipeika, „Du žiedai ant vienos rankos“, *Jaunimo gretos*, 1969, Nr. 7, p. 16–17.

⁶¹ „Lietuviai, visi už tautos skaištumą!“, p. 65–66.

⁶² Pvz.: V. Babraitis, „Uždelsto veikimo mina, arba akmuo į merginų daržą“, *Jaunimo gretos*, 1981, Nr. 12, p. 26.

⁶³ Vilniaus gyventojų darbininkų vedybinio amžiaus vidurkis 1939 m. buvo vyrų 30,1 m., moterų – 26,8 m., o 1975 m. – atitinkamai 23,2 m. ir 22,2 m. – A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė-Šaknienė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius: Mintis, 2008, p. 230.

⁶⁴ „Kas iš tikrųjų lemia žmoniškumą“.

⁶⁵ Pvz.: A. Vaseris, „Linkime šeimyninės laimės“, *Šeima*, 1971, Nr. 4, p. 5–6.

⁶⁶ „Religinė dorovė. Dorovės primatas žmogaus gyvenime“, *Viltis*, 1983, Nr. 1, p. 78.

⁶⁷ L. Levšinas, „Sveikinkite! Aš – tėvas“, *Jaunimo gretos*, 1968, Nr. 10, p. 33.

⁶⁸ „Lietuviai, visi už tautos skaištumą!“, p. 71.

⁶⁹ Plačiau žr.: S. Zakharova, *Gendering soviet dissent: How and why the woman question was excluded from the agenda of soviet dissidents (1964–1982)*, Budapest: Central European University, 2013, 132 p.

⁷⁰ Jo tekstai paskelbti: T. Mamonova, *Women and Russia: Feminist writings from the Soviet Union*, Boston: Beacon Press, 1984, 310 p.

⁷¹ „Tu ne viena, Danute“.

⁷² A. Laukinka [A. Patackas], op. cit.

⁷³ „Moters paskirtis (Mintys iš pamokslo)“, *Rūpintojėlis*, 1978, Nr. 5.

⁷⁴ „Lietuva – tai ir negimusiujų žemė“.

⁷⁵ „Jaunimas apie jaunimą. Ištraukos iš laišku“, *Ateitis*, 1979, Nr. 3, p. 24.

⁷⁶ „Tu ne viena, Danute“.

⁷⁷ „Krikščionybė ir skaista“, p. 84.

⁷⁸ Tavo Motina [sl.], op. cit.

⁷⁹ Ten pat.

⁸⁰ „Jaunimas apie jaunimą“, p. 24.

⁸¹ B. Jankauskienė [sl.], „Tikra tarybinė moteris (monologas)“, *Aušra*, 1980, Nr. 21.

⁸² Pvz.: „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo nutarimas Dėl moterų darbo apsaugos įstatymų vykdymo Lietuvos TSR Ministrų Tarybos valstybinio leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos reikalų komiteto sistemoje“, *LTSR AT ir vyriausybės žinios*, 1975, Nr. 36.

⁸³ „Palaiminti skaisčios širdies“, *Rūpintojėlis*, 1978, Nr. 5.

⁸⁴ „Ленинградский феминизм 1970-х годов“.

⁸⁵ B. Jankauskienė [sl.], op. cit.

⁸⁶ Ten pat.

⁸⁷ J. Semaškaitė, „Slenkstis“, *Šeima*, 1971, Nr. 3, p. 30.

⁸⁸ B. Jankauskienė [sl.], op. cit.

⁸⁹ Z. Bajoriūnas, „Nuo mūsų priklauso“, *Šeima*, 1975, Nr. 10, p. 34–37.

⁹⁰ „Kalendoriaus lapelis apie jungtuves bažnyčioje“, p. 42.

⁹¹ Ten pat, p. 39–40.

⁹² „Palaiminti skaisčios širdies“.

⁹³ „Ar smunka dorovė?“, *Dievas ir Tėvynė*, 1978, Nr. 8, p. 50.

⁹⁴ „Priklauso nuo merginų“, *Jaunimo gretos*, 1974, Nr. 8, p. 30.

⁹⁵ A. Žydrinė [sl.], op. cit.

⁹⁶ „Ar smunka dorovė?“, p. 50.

⁹⁷ Č. Grizickas, op. cit.

⁹⁸ M. Vosilka [sl.], „Dėstytojų korupcija“, *Aušra*, 1978 m., Nr. 13.

⁹⁹ Žr.: D. Marcinkevičienė, „Laiškas pakvietė kelionėn: Buitinių skundų praktika sovietinėje Lietuvoje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 2 (22), p. 110–123.

¹⁰⁰ M. Vosilka [sl.], op. cit.

Valdemaras Klumbys

FAMILY AND GENDER IMAGES IN SELF-PUBLISHING

Summary

The valuable basis of almost all the texts discussed is Catholicism. This leads to the conservative nature of the articles and the negative attitude towards the social and cultural changes that had taken place during modernization. However, the level of conservatism of self-published authors and the details of the assessment of the changes differed. Most of the authors blamed the Soviet state and the system (especially the atheism of society) for all the negative changes, while some of them believed it was a consequence of a special policy aimed at destroying the Lithuanian nation. A smaller number of authors saw the threat arising not so much from the USSR as from modernization itself, and thus from the West.

A lack of more diverse sources of information may have contributed to the ideological conservatism, which forced authors to rely on the interwar publications. Such a situation had intervened the perception of the changed reality and adequate response to it. This, in turn, could have reduced the impact or even prevalence of self-publishing – the diversity of opinions in the legal press was much greater.

Generally, the Soviet regime was accused by self-published authors of promoting excessive freedom (legal abortions, simple divorce proceedings, etc.) and was criticized for destroying traditional gender roles. Therefore, the relationship of the underground authors with freedom was ambiguous – in the fight for the political freedom of the nation, personal human freedom was not valued in private life, and the texts usually emphasized a person's duty – a person was subordinated to the idea, only not to that of the communists but also to the national idea. The fact that there were no discussions on family and gender issues in the self-published publications shows a lack of authors, the ideological unity of various publications, and a lack of liberal and democratic values in the underground movement.

Some texts kind of reveal certain ideas of female emancipation; however, the longing for the traditional family and the respective gender roles dominate, and there are no hints of the need for real gender equality in a family. Instead, there is a clear link between traditional femininity and the exaltation of a woman. A hypothesis may be made that this was due to the link between gender equality with the Soviet propaganda and the reality of the USSR when women were

forced to endure a double workload. The image of a religious family as an antidote to pervasive immorality and degrading civil marriage can also be seen as a form of Catholic advocating, offered as an antidote to the breakdown of families and the enslavement of women. Perhaps this may have contributed to the religious revival in the early 1980s.

Comparing the family and gender discourses in the publications of self-published authors and the legal press, many similarities may clearly be noticed, the most important of which is a very similar critique of the identical consequences of modernization. Sometimes disadvantages such as divorce, a small number of children in families, abortions, and the situation of women were criticized almost identically. Nevertheless, the causes of these disadvantages were searched for in a different place in self-published publications, first of all – in atheism policy. Therefore, despite the obvious hostility of self-publishing discourses to the Soviet reality and politics, they essentially only supplemented the public discourses by expressing those things that could not be made public due to the Soviet censorship (religious and anti-Soviet themes) but did not create a fundamentally different understanding of gender, family or sexuality from that prevailing in the public sphere.

On the one hand, such similarity would be explained by the fact that self-published texts reflected the norms and values successfully introduced by public discourses to society. Much of the criticism of the system and reality was based namely on the postulates of the Soviet discourses, which had spread freely in public. The fact that a conservative turn in the discourses of family and gender relations took place throughout the USSR in the 1970s may have contributed to this similarity.

On the other hand, such a similarity can be explained by the discourses of the interwar Catholic family that had survived and preserved in society and were not influenced by Soviet propaganda. Still, it is doubtful that people could have remained unaffected by public discourses for three or four decades. However, taking into account the conservatism of the Soviet ideology and the order in the studies areas, it would be more accurate to state that no essential changes took place in Lithuania during the Soviet era in the field of family images and gender stereotypes.